

Behovet for at komme til klarhed om de sidste ting

Om Franz Kafkas religion.

Først når man erkender at man ingenting ved, kan visdommen begynde at indfinde sig. Fra dette nulpunkt skrev Franz Kafka sine aforismer og notater, nu udgivet i en dobbelt engelsk-tysk kommenteret udgave.

ALEXANDER CARNERA
Skribent og forfatter, København.

Leoparder bryder ind i templet og lapper offerkrukkerne i sig; det gentages sig hele tiden; til slut kan man forudberegne det og det bliver en del af ceremonien.

Kafka, *Aforismer*

Tidlig morgen 11. august i krigsåret 1917 indtræffer en afgørende begivenhed, der mere end alle andre hændelser, kommer til at ændre Franz Kafkas liv: En blodstyrtning får ham til at kaste blod op. Den varede kun i få minutter, men var et så godt som sikkert tegn på tuberkulose. For Kafka var tuberkulosen en logisk konsekvens af de foregående års hyppige besøg på fabrikker som udsendt fra forsikringsanstalten hvor han arbejdede. Fremfor at søge om ophold på et sanatorium som hans venner rådede ham til, bød muligheden for nu at få en afklaring på sit liv til at være langt vigtigere for ham. Siden Kafkas første møde med Felice Bauer, med hvem han blev forlovet to gange, havde kampen mellem kaldet til ægteskabet og kaldet til skrivetegningen drænet ham for kræfter og fokus. Han havde i flere år vaktet frem og tilbage, uden at kunne træffe en beslutning. Men nu trådte tuberkulosen til og traf beslutningen for ham.

Socialt og samfundsmæssigt fik han status af patient. Men med sygdommen blev han også stillet overfor et mere grundlæggende valg, uden at kende konsekvenserne af den vej han valgte. I et brev til vennen Max Brod giver han udtryk for at han stod overfor en ny begyndelse og følte en stor lettelse. For første gang i lang tid følte han sig fri – fri for ægteskabstanker, overarbejde, forlængere, kritikere, og mulige læsere. Som patient var han nu kun ansvarlig overfor sig selv, ingen andre.

Forsikringsanstalten beviledede ham tre måneders otlov og han rejste til Zürau (i dag Sirem) i det nordvestlige Böhmen, hundrede kilometer fra Prag, hvor hans lillesøster Ottilia bestyrede et lille gods tilhørende hendes svoger Karl Hermanns familie. Han endte med at tilbringe otte måneder der fra september 1917 til april 1918. Her indledte han det som er blevet beskrevet som en «fuld retfærdiggørelse af sin egen eksistens».¹ Aforismerne, de efterfølgende dagbøger og ikke mindst de allersidste tekster, *En sandhedssøgende hund*, *Sangerinden Josefine eller Musefolkets og Sultekunstnerens*, kan alle ses som en del af Kafkas metafysiske orientering, om at nærme sig en forløsning i en verden af bedrag. Hans notater og aforismer er en del af det samlede forfat-

terskab, og alligevel kan de læses som et stykke litteratur i sin egen ret. Mens den nye kommenterede udgave af Kafka-eksperten Reinar Stach, *The Aphorisms of Franz Kafka*, forholder sig konceptuelt og tekstegetisk til hver enkelt aforisme set i lyset af Kafkas øvrige forfatterskab, har den danske udgivelse *Aforismer og andre efterladte skrifter* (1999) en mere perspektiverende og religionshistorisk indgang.

INGEN VEJ TILBAGE

Det var her ude på landet blandt bønder, egne kartoffelopgravninger, komiske breve om mus i og udenfor huset, og gåture i landskabet, at Kafka forfattede det som i dag er kendt som hans Zürau-aforismer, der fremviser en reflekteret prosa bestående af forbløffende billeder og metafysiske spekulationer. Hans mange dagbogspetgørelser, indsatte lignelser i *Processen* og tankefigurer i *Slottet*, munder her ud i spekulationer om ondskab, sandhed, tro og den åndelige verden. Selv omtaler han det som et «behov for at komme til klarhed om de sidste ting». Men han gør det ikke gennem færdige begreber, men i billeder: «Et barn gik ud for at finde en fugl» kan for eksempel ses som en elegant opsummering af *Processen*, i lighed med: «En tro som en faldløse, så tung, så let.»

Kafka havde ingen systematisk filosofi eller religion, men dog en klar tankeverden der peger mod en religiøs livsanskuelse. Afsættet er en sjælelig og eksistentiel krise, der for Kafkas vedkommende ikke længere kunne finde sin løsning i ægteskab, ydre anerkendelse, arbejde eller

anden deltagelse i samfundsmaskineriet. «Du er selv problemet», som han skriver. Man må selv løse problemet, eller, opdage gæden. Utilfredsheden med arbejdet, med skrivningens kamp, med kvinder, familier og ægteskab, havde bragt ham til et punkt, hvor der ikke længere var nogen vej tilbage. En af de første aforismer han skriver, lyder: «Fra et bestemt punkt af er der ikke mere nogen tilbagevendende. Dette punkt skal nås.»² I dette punkt bryder håbet frem med en ny og anderledes kraft: «Fra den sande modstander farer der et grænseløst mod.»

Han observerer, han identificerer, han erkender, og ikke mindst han erfarer: Han befinder sig i spændet mellem viljen og fornuftens bedrag og en eksistential kontemplation. Han havde læst Schopenhauers *Verden som vilje og forestilling* (1818), og som denne tager Kafkas livssyn ikke udgangspunkt i døden og bevidstheden om vores forgængelighed, som ellers er en stærk drivkraft for at

søge sandheden. Den egentlige årsag bag også Kafkas tankeverden er bevidstheden om en mangel, en usikkerhed om vores kundskab i verden. Vi kommer ikke til klar indsigt om tingene, enten fordi vi er forudindtaget eller uvidende. Vi er fanget ind af «verdens skin» og vores egen forestilling. Heraf også den forvirring, forhalelse og uforløste situation der præger K's endeløse kamp i både *Processen* og *Slottet*.

AT BALANCERE PÅ LINEN

Alle Kafkas tekster handler på mange måder om at være faret vild, at miste fodfæstet, at en verden af tilsyneladende tryghed pludselig kaster os ud i den store uvished. Men Kafka har ingen færdige svar på denne situation eller selve livsgæden. Til gengæld stiller han de vigtige spørgsmål. Vi er med aforismerne langt fra selvhjælpslitteratur. Man kan som Walter Benjamin har været inde på se Kafkas litteratur som en krydsning mellem Talmud og Lao-Tse, taoismens grundlægger. Kafkas aforismer om «vejen» har noget af taoismens samme dunkle klarhed over sig. «Der er et mål, men ingen vej; det vi kalder vej, er tøven», som han skriver.

Kafka mistror utopierne, har den svenske forfatter Torsten Ekholm bemærket, og hvis Kafka er en profet, så er han en uvishedens profet.³ Skal vi balancere på linen, må den være spændt ud lige over jorden. Og faktisk er den bestemt mere til at snuble over end at gå på, som det lyder i en aforisme. Altså, vi kæmper, vi snubler, vi farer vild. Det stopper tilsyneladende ikke, løgner, bedraget, selvbedraget, om det er politik eller vores eget liv. Så hvordan slipper vi ud af dette fængsel som er verden? Eller, hvordan være i verden uden at være underlagt dens bedrag?

VERDENS BEDRAG

Det var Max Brod der første gang i et uddrag udgav Kafkas aforismer og notater under titlen «Betragtninger over synd, lidelse, håbet og den sande vej» i 1931.⁴ Denne noget vittiløftige titel fik mange panderynker frem blandt kafkalæsere og litteraturkendere. Kafka var vaccineret mod den slags patos, selvom han visse steder i aforismerne gør en undtagelse. Litteraturforsker og Kafka-kender Erich Heller underer sig over den «patetiske forpligtelse» der ledsager Brod og andre velmente kritikeres forsøg på at se Kafkas *Slottet* som et eksempel på en religiøs allegori i stil med John Bunyans *The Pilgrim's Progress* (1678).⁵ Kafkas skriverier fremviser snarere «stedet for en uendelighed», som Heller skriver, «forstået som det ideelle punkt hvor to parallelle stykker mødes».

ILLUSTRATIONEN FRA KAFKAS PROSESSEN. FRA FRANZ KAFKA-MUSEET I PRAHA.

Litteraturens aura er én ting, som man gerne vil løfte op til et ideelt punkt (moral, transcenden, det autentiske, karakteristisk for Max Brods litteratursyn). Den anden linje er usynlig og peger ikke mod et velkendt objekt, men på en virkelighed som skaber sit eget lys, et hul ind i universet.

Det er dette punkt Kafkas tanker i aforismerne og notaterne peger i retning af. Det punkt som ofte udelades i litteraturen, fordi man ikke hæfter sig ved det forhold at litteraturen stiller os overfor noget som undrager sig en beskrivelse, at der er et lys der kommer til syne, der hvor den ikke findes. Hvilket får mennesket til at fare vild i sin egen fantasi, grusomhed og løgne. Den Gud vi kalder

blokerer for at kunne få øje på dette lys. Det er dette man også har kaldt for et gnostisk træk i Kafkas forfatterskab. *Gnosis* betyder viden, og kristendommen opstod til dels som en reaktion mod gnosticismen. Hos visse kirker på en virkelighed som skaber sit eget lys, et hul ind i universet.

der får mennesket til at søge forklaringer på Gud og moral hvor vi selv har trukket os tilbage for at give plads for en anden erfaring. Verden selv og vores egne forestillinger

Gud, er ikke Gud, men skjult for os, noget vi ikke kan sætte ord på, højest søge efter i dyb tålmodighed. Den eneste rest af den oprindelige Gud findes i menneskets ånd, og for at nå frem til denne må mennesket dykke ned i denne skinverden med en ufuldkommen Gud. Afdække dens former og frisætte den guddommelige gnist der er indesluttet i den materielle verden. Sat på spidsen: Mennesket har i sig gnisster fra den Ene som endnu består efter skabelsens katastrofe. Alt andet er bedrag.⁶

HVORDAN KOMME VIDERE?

En central aforisme lyder: «Der findes intet andet end en åndelig verden; det, vi kalder sanselig verden, er det andet i det åndelige». Ifølge kommentaren til den nye udgave henviser denne og andre af Kafkas aforismer til hans .../

«Du må hjælpe verden med at ødelægge dig, for at åndeliggøre dig selv.»

Franz sammen med søsteren Ottla i Zúrau.

... tidligere optagethed af Platons idéer og gamle jødiske skrifter. At der findes en verden af ånd og en verden af sanser, en verden af idéer og en verden af fænomener. Vi er fortrolige med den sanselige verden og bilder gerne os selv ind, at det er den eneste verden, selvom den kun er en form for lagrende skygge, uden nogen egen substans, et blot svagt genskin af den åndelige verden. Netop af denne grund taler forfiserne ind i to forskellige verdener, samtidig med at de insisterer på at der faktisk kun er én: den åndelige.

Det er dog ikke Platons idéer, men snarere gnosticismens indførelse af ondskaben eller den lavere Guds skabelse af det materielle i verden og dermed det ondes kraft, der her er på spil. Og dermed et gnostisk anslag i Kafkas forfiser. Verden og kroppen er kun midlertidige fængsler, som man må slippe fri af hvis man vil opnå evigt liv, men fra hvilken enhver flugt virker umulig da vi er viklet ind i dem – i løgne. «Kun gennem selvdestruktion kan vi undslippe verdens løgn. Hvis du gennem erhvervet viden vil opnå evigt liv – og du kan ikke gøre andet end at stræbe efter det, for kundskaben er dette begær – da må du odelægge dig selv, hindringen.» Du må hjælpe verden med at odelægge dig, for at åndeligøre dig selv. Ikke længere være opfyldt af den forbigående og flygtige behovsopfyldelse.

Men heller ikke Kafka bliver stående i denne meget strenge dualisme mellem en sanselig og en åndelig verden. Meget tyder på at hans tanker og skriverier ligger dybt inde i en på én gang personlig krise og en krise i tiden. Kafka var en del af en tid, hvor mange begynder sig til gnosticismen som en måde at sætte ord på det mørke menneskeheden befinder sig i uopen på choket over første verdenskrig, der senere med anden verdenskrig førte til en fortvivlelse og en krise for den moderne oplysning.

Som Willem Styfhsals er inde på i sin bog om gnosticisme, litteratur og filosofi, *No Spiritual Investment in the World* (2019), giver det god mening at se gnosticismen som et krisebegreb, hvor trykket fra tidens krise kalder på en bevidsthedsvækkelser – en ny måde at skulle forholde sig til situationen og verden på efter Guds tilbageværelse.⁷ Der var da heller ikke den bevægelse, kunstner eller forfatter der i mellemkrigsårene eller efterkrigstiden ikke så sig selv som gnostiker, ifølge Styfhsal: «Reformationen var gnostisk, kommunismen var gnostisk, nazismen var gnostisk, liberalismen, eksistentialismen, psykoanalysen var også gnostisk, moderne biologi var det, Blake var det, Yeats, Kafka, Rilke, Proust, Joyce, Musil, Hesse og Thomas Mann var gnostikere. Gnosticismen er derfor et tegn på tidens sydom ganske enkelt fordi den tillægger forskellige sammenhænge og kriser hvori det får en ny betydning.» Måske var Kafka en gnostiker, der kæmpede mod den falske skaben og svarede igen med en modskab. Ved at skrive forsøgte han at opsøge dette sted, hvor «tøven foran fødslen» igen bliver mulig.

Man kan også sige, at han forsøgte at opsøge det lys, der ikke kommer fra os selv, men fra en ny kontakt med jorden. Og til det havde han faktisk brug for gnosticismens kontrastpunkt, det lys der ikke kommer fra os selv eller fra verden, men fra kosmos. Hvor vi er situeret i en større verden med kræfter der odelægger og skaber, tilintetgøre og frembringer. Kafka vendte sig på mange måder imod det som i dag af blandt andre Bruno Latour beskrives som vores mod-religion, der siger du er ankommet til en anden verden, dette er vores moderne liv, en definitiv tid, et liv efter historiens afslutning. Det er denne moderne transcendens, at føle os «hjemme» et andet sted, inden i os selv, væk fra jorden med alle vores bekvemmelighed og teknologiske indretninger, der for Latour udgør den største hindring mod største følsomhed, ury og sorg.

Vor tids økologiske krise er i sig selv en blindgyde, men som kontrapunktisk lys, er den måske uomgængelig. Ritchie Robertson taler om «en modstrøm som gør sig gældende i Kafkas tanker: idéen om at den sanselige verden muligvis når alt kommer til alt godt kan accepteres.»⁸ Men hvordan blive fri for den, uden at odelægge den? Ved at opnå en viden, lægger jeg det sanselige bag mig. Men hver gang jeg stræber efter sandheden, er jeg fanget ind af løgnen. Hvordan komme videre?

Et af Kafkas notater lyder: «Kontemplationen og aktiviteten har deres skinsandhed, men kun den aktivitet, der udsendes fra kontemplationen, eller rettere den aktivitet, der vender tilbage til den, er sandheden.» At tænke og handle har begge deres plads, deres tilsyneladende sandheder, men kun som en måde at kaste lys over hinanden, kun i denne gensidige belysning kan sandheden ske, en sammenvævning af det åndelige og det sanselige. Det fører os hen til skriften, til skrivningen, til den begivenhed som måske også er sandhedens våben.

AT SKRIVE ER EN FORM FOR BØN

Kafka oplevede det at skrive som et altopslugende kald: «Gud stiller ikke krav om at jeg skal skrive, men jeg er nødt til det», som han sagde. De færreste ville i dag udtale sig på denne måde, og der er noget på én gang hyperbolsk og selvudlættende over udtalelsen. Kafka svinger da også mellem at kalde det at skrive for en bøn og andre gange se det som en pagt med djævelen, en plaget kamp med de mørke kræfter. Men som Jeff Fort er inde på i *The Imperative to Write* (2014), så er det måske netop denne drivkraft der holder en flamme i live og, hvor svag den end er, også peger udover mennesket mod noget transcendent. Eller bedre, der forlignelsen til det at skrive er «et ekko af det sublime bag de attraktive billeder», som lader denne drivkraft til det at skrive fremstå som vigtig. Et ekko der eksempelvis høres som noget fremmed og bizart i det velkendte, som i *Slottet*.

Kafkas bidrag til verdenslitteraturen handler ikke om psykologi, om spaltningen mellem det indre og det ydre, men om forholdet mellem afstand og nærhed i menneskets forhold til hinanden, omgivelserne og verden. Hans tekster skaber en afstand til den sociale verden til et punkt, der får selvsamme afstand til at kollapses, således at vi pludselig ser virkeligheden som den er. Jo længere væk, desto tættere på, synes at være formelen. Det er i afstanden en ny erfaring bliver mulig. Som Fort er inde på, er Kafkas fiktion en delvis videreførelse af selvbiografiske elementer og konflikter med dets evige op- og

nedture, men kun som afsæt for gennem det fiktive sprog at smede et andet billede af livet frem, en anden verden. Den eneste historie der kan fortælles, er den opdigtet. Gennem opsigtning og nedstigning.

Denne passage fra liv til kunst omdanner den personlige erfaring til et afpersonaliseret nyt syn. Så når Kafka igen og igen i sine dagbøger taler om at han «portrætterer sin drømmenagtige indre verden», er dette samtidig en beskrivelse af et ideelt punkt, en fælles virkelighed, der hvor vi går, lever og bor. Og det var netop Kafkas drivkraft, at få øje på det ved virkeligheden der er fælles, ikke jeg'et eller individet. Og det er nok også heri at man må se hans livslange optagethed af det jødiske fællesskab. Selv sagde han: «Jødedommen er ikke en trossag, men først og fremmest et spørgsmål om livspraksis i et ved troen bestemt fællesskab.»

MENNESKETS OPGAVER

Ved at læse forfiserne grundigt igennem, opdager man efterhånden en rød tråd eller et egentligt tema, det Kafka kalder det uudslettelige: «Teoretisk findes der en mulighed for fuldkommen lykke: At tro på det uudslettelige inde i sig og ikke stræbe hen imod det.» Denne slående sætning, skal man læse to gange. Det allervigtigste skal ikke forceres og heller ikke skal vi stirre os blind på et abstrakt punkt. Vi skal gøre det modsatte af det vi tror: ikke forfølge det som et mål, men tålmodigt, tøvede og dydigt bevægelse gennem livet.

Senere beskriver han det uudslettelige som noget på én gang upersonligt og individuelt: «Mennesket kan ikke leve uden en beständig tiltro til noget uudsletteligt i sig selv om både det uudslettelige og tiltroen for steds kan være skjult for det. En af de måder, denne skjulthed kan udtrykkes sig på, er troen på en personlig Gud.» Kun én gang taler Kafka om dette. Det som driver ham, er at nå frem til en fri og sand væremåde, som er i os alle, usynligt, men virkeligt, individualiserende, men forenede.

Kafka nærmer sig her det man i blandt andet hinduismen omtaler som den guddommelige gnist der lever skjult i hvert et menneske, men han ser modsat ingen udvej i en for hinduen passiv vegeteren. Det uudslettelige bygger for Kafka bro til noget der er fælles i os alle, også dem der ikke føler noget behov for at tænke på religion. Med det uudslettelige bryder mennesket ud af sin isolation: «Det uudslettelige er ét; hvert enkelt menneske er det, og samtidig er det fælles for alle, deraf menneskenes eneste sande uadskillelige forbindelse.» Opgaven om at finde frem til det uudslettelige, må basere sig på noget der er udenfor én selv. Men Kafka stiller sig kritisk overfor, at dette skulle være en personlig Gud. Der er ingen ansvar eller en bestemt vej for at få adgang til det uudslettelige. Men der er stunder hvor det rette ord, kan vække det til live. I sin dagbog taler han om det som «ikke skaber, men hidkalder».¹⁰ Med ordet, med skriften.

I sine forfiser forbinder han det med livets pragt og helighed, med paradiset: «Hvis det, som skal være blevet odelagt i paradiset, var til at odelægges, så var det ikke afgørende, men hvis det ikke var til at odelægges, da lever vi i en falsk tro.» Udrivelsen fra paradiset beskrives i myten som noget der skete engang i en fjern fortid, men eftersom paradiset er en tidløs evighed, kan denne begivenhed ikke være definitivt afsluttet; udrivelsen må være en fortsat begivenhed. Derfor beskriver Kafkas forfiser det som en falsk tro at vi ikke endeligt har forladt paradiset, at vi stadig befinder os i det, om vi ved det eller ej. Vores vej tilbage til dem vi er, at forbinde tanken og væren, at finde vejen til vores nabo, går gennem troens forunderlige styrke: Som Kafka skriver: «Tro betyder: at befri det uudslettelige inde i sig selv eller rettere sagt: at befri sig eller rettere sagt: at være uudsletteligt eller rettere sagt: at være.»

© norske LMU

Franz Kafka, *The Aphorisms of Franz Kafka*, red. Reiner Stach, overs. Shalley Frisch, Princeton University Press, 2002.

- Stanley Cavell, *Lambert Trencher: Franz Kafka*, Princeton Univ. Press, 2004.
- De danske oversættelser følger den danske udgave: *Franz Kafkas forfiser og andre efterladte skrifter*, overs. Uffe Hansen, Roskilde Bogen, 1999.
- Tristan Ekström, *Den usynlige domstolen. En bok om Franz Kafka, Natur og kultur, Stockholm, 2004.*
- Betrachtungen über Sünde, Heiligung, Leid und den wehren Weg*.
- Erich Heller, «The World of Franz Kafka» i *The Disoriented Mind: Essays in Modern German Literature and Thought*, Dover B Books, Cambridge, 1992.
- Gershon Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Books, New York, 2011.
- Willem Styfhsal, *No Spiritual Investment in the World: Gnosticism and Postwar German Philosophy*, Cornell University, Ithaca J London, 2013.
- De Bruno Latour *Facing Gaia*, Polity Press, Cambridge, 2017.
- Ritchie Robertson, *Kafka: A Very Short Introduction*, Oxford Univ. Press, 2004.
- Tak til P.H. Jensen for at have gjort mig opmærksom på betydningen af «det uudslettelige» hos Kafka. Se Jensen, Bjelkvik, Det Postiske Bureau, 2022 [under udgivelse].

INFORMATION

**American Artist
Alejandro Cesarco
Liu Chuang
Simon Denny
Lawrence Abu Hamdan
Marguerite Humeau
Zhana Ivanova
Tobias Kaspar
Gabriel Kuri
Ima-Abasi Okon
Laura Owens
Trevor Paglen
Sondra Perry
Cameron Rowland
Sung Tieu
Nora Turato**

**Astrup
Fearnley
Museet**

**04.02. –
24.04.22**

Produced by Kunsthalle Basel in collaboration with the Astrup Fearnley Museet